

UO'K: 301.085:15(045)

**TALABALAR INTELLEKTUAL SALOHIYATINI SHAKLLANTIRISHDA
MOTIVATSIYANING O'RNI**

Norqulova S.O'

Qarshi davlat universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti talabasi.

Murojaat uchun Tel+998939727709 norqulovasevara997@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20595463>

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalar intellektual salohiyatini shakllantirishda motivatsiyaning o'rni va ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim tizimida intellektual salohiyat shaxsning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni egallashi, ularni amaliy faoliyatda qo'llay olishi hamda mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishi bilan belgilanadi. Ushbu jarayonda motivatsiya talabaning o'quv faoliyatini boshqaruvchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Maqolada ichki va tashqi motivatsiyaning mazmuni, ularning talabalarning bilim olishga bo'lgan qiziqishi va akademik muvaffaqiyatiga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, o'z-o'zini boshqarish, maqsad qo'yish, o'quv faoliyatini rejalashtirish hamda pedagogik qo'llab-quvvatlashning intellektual rivojlanishdagi o'rni tahlil qilingan.

Raqamli ta'lim muhiti, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlarning motivatsiyani kuchaytirishdagi ahamiyati ham ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari talabalarda barqaror motivatsiyani shakllantirish ularning intellektual salohiyatini rivojlantirish, mustaqil ta'lim ko'nikmalarini takomillashtirish va kasbiy tayyorgarligini oshirishning muhim sharti ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: intellektual salohiyat, motivatsiya, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, talabalar, bilim olish, mustaqil ta'lim, o'z-o'zini boshqarish, ijodiy fikrlash, yutuq motivi, pedagogik texnologiyalar, raqamli ta'lim muhiti, ta'lim samaradorligi, psixologiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты роли мотивации в формировании интеллектуального потенциала студентов. В современной системе образования интеллектуальный потенциал определяется уровнем знаний, навыков и компетенций личности, а также способностью применять их на практике, самостоятельно мыслить и находить творческие решения. Мотивация выступает одним из основных факторов, определяющих активность студентов в образовательном процессе и их стремление к достижению высоких результатов. В статье раскрываются сущность внутренней и внешней мотивации, их влияние на учебную деятельность, академическую успеваемость и личностное развитие студентов. Особое внимание уделяется вопросам саморегуляции, постановки целей, планирования учебной деятельности и педагогической поддержки. Также анализируется влияние цифровой образовательной среды, современных педагогических технологий и инновационных методов обучения на повышение учебной мотивации. Результаты исследования показывают, что формирование устойчивой мотивации способствует развитию интеллектуального потенциала студентов, совершенствованию навыков самостоятельного обучения и повышению качества профессиональной подготовки.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, мотивация, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, студенты, обучение, самостоятельное образование, саморегуляция, творческое мышление, мотивация достижения, педагогические технологии, цифровая образовательная среда, эффективность обучения, психология.

Abstract. *This article examines the theoretical and practical significance of motivation in the development of students' intellectual potential. In modern education, intellectual potential is understood as the combination of knowledge, skills, competencies, and the ability to apply them effectively in practice while demonstrating independent and creative thinking. Motivation is considered one of the key factors influencing students' learning activities, academic performance, and personal development. The article discusses the nature of intrinsic and extrinsic motivation and analyzes their impact on students' interest in learning and educational achievements.*

Particular attention is paid to self-regulation, goal setting, learning management, and the role of pedagogical support in intellectual development. Furthermore, the study explores the influence of digital learning environments, modern educational technologies, and innovative teaching approaches on enhancing student motivation. The findings indicate that the formation of sustainable motivation plays a crucial role in developing intellectual potential, improving independent learning skills, and increasing professional competence. Therefore, strengthening motivational factors in higher education is an essential condition for achieving educational effectiveness and preparing highly qualified specialists.

Keywords: *intellectual potential, motivation, intrinsic motivation, extrinsic motivation, students, learning, independent education, self-regulation, creative thinking, achievement motivation, educational technologies, digital learning environment, educational effectiveness, psychology.*

KIRISH

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimini takomillashtirish, raqobatbardosh va yuqori malakali mutaxassisnlarni tayyorlash masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Jamiyat taraqqiyoti, fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi talabalar oldiga yangi bilim va ko'nikmalarni egallash, mustaqil fikrlash hamda innovatsion yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish kabi muhim vazifalarni qo'yimoqda. Bunday sharoitda talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirish ta'lim jarayonining asosiy maqsadlaridan biriga aylanmoqda.

Intellektual salohiyat shaxsning bilimlarni o'zlashtirish, tahlil qilish, umumlashtirish, muammolarga yechim topish va ijodiy fikrlash qobiliyatlari majmuasini o'z ichiga oladi. Mazkur salohiyatni shakllantirish va rivojlantirishda motivatsiya muhim omil sifatida namoyon bo'ladi [1]. Motivatsiya inson faoliyatini boshqaruvchi ichki va tashqi omillar yig'indisi bo'lib, u shaxsning ma'lum maqsad sari intilishiga, bilim olishga bo'lgan ehtiyojini qondirishga va o'z imkoniyatlarini namoyon etishga undaydi. Talabalarda kuchli motivatsiyaning mavjudligi o'quv jarayonida yuqori natijalarga erishish, mustaqil ta'lim bilan shug'ullanish va kasbiy rivojlanishga intilish uchun muhim shart hisoblanadi. Aksincha, motivatsiyaning pastligi bilimlarni o'zlashtirish samaradorligining pasayishiga, ta'lim jarayoniga qiziqishning susayishiga hamda intellektual

rivojlanishning sekinlashishiga olib kelishi mumkin [2]. Zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarida talabalarining motivatsiyasini oshirish masalasi dolzarb ilmiy muammo sifatida o'rganilmoqda. Ayniqsa, raqamli ta'lim muhitining kengayishi, innovatsion pedagogik texnologiyalarning joriy etilishi hamda ta'lim jarayonining individuallashtirilishi motivatsiyaning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Shu sababli talabalar intellektual salohiyatini shakllantirishda motivatsiyaning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi [3]. Mazkur maqolaning maqsadi talabalar intellektual salohiyatini shakllantirishda motivatsiyaning o'rni va ahamiyatini ilmiy jihatdan tahlil qilish, motivatsiyaning ta'lim samaradorligiga ta'sirini aniqlash hamda talabalar faolligini oshirishga xizmat qiluvchi pedagogik omillarni yoritishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Talabalar intellektual salohiyatini shakllantirishda motivatsiyaning o'rni pedagogika va psixologiya fanlarida keng o'rganilgan masalalardan biridir. Ilmiy manbalarda motivatsiya ta'lim samaradorligini belgilovchi muhim omil sifatida e'tirof etiladi. Motivatsiya shaxsning ma'lum maqsad sari intilishi, bilim olishga bo'lgan ehtiyoji va o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga bo'lgan qiziqishini ifodalaydi. Shu sababli talabalarining intellektual rivojlanishi va kasbiy tayyorgarligini ta'minlashda motivatsion omillarning ahamiyati katta hisoblanadi [3].

Mahalliy olimlardan Z.T. Nishonova va S. Alimuhamedov o'z tadqiqotlarida motivatsiyaning shaxs rivojlanishidagi psixologik asoslarini yoritib berganlar. Ularning fikricha, motivatsiya inson faoliyatining ichki mexanizmi bo'lib, bilim olishga bo'lgan qiziqish va ehtiyojlarni shakllantiradi.

Talabalarda mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik va ijodiy faoliyatning rivojlanishi ko'p jihatdan motivatsiya darajasiga bog'liq [3]. O'. Tolipov va M. Usmonboyeva pedagogik texnologiyalarning nazariy va amaliy asoslarini tadqiq etar ekan, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish talabalarining o'quv motivatsiyasini oshirishga xizmat qilishini ta'kidlaydilar. Mualliflar interfaol metodlar, muammoli ta'lim va loyiha asosida o'qitish usullarining talabalarining faolligi hamda intellektual salohiyatini rivojlantirishdagi o'rnini alohida qayd etganlar [4].

Xorijiy tadqiqotchilar orasida A. Maslou motivatsiyani inson ehtiyojlari nazariyasi orqali izohlagan. Uning fikriga ko'ra, insonning bilim olishga bo'lgan intilishi yuqori darajadagi ehtiyojlar bilan bog'liq bo'lib, o'zini namoyon qilish va o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi [7]. D. Makklelland esa yutuqqa erishish motivi nazariyasini ishlab chiqib, insonning muvaffaqiyatga intilishi uning faoliyati samaradorligini oshirishini asoslab bergan [8]. E. Detsi va R. Rayan tomonidan yaratilgan o'z-o'zini belgilash nazariyasida ichki motivatsiyaning shaxs rivojlanishidagi ahamiyati yoritilgan.

Tadqiqotchilar talabalarining qiziqish asosida o'qishi, mustaqil qaror qabul qilishi va o'z faoliyatini boshqara olishi intellektual rivojlanishning muhim omillaridan biri ekanligini ta'kidlaydilar [9]. Tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, motivatsiya talabalarining intellektual salohiyatini shakllantirishning asosiy omillaridan biri bo'lib, u ta'lim jarayonidagi faollik, mustaqil fikrlash, ijodkorlik va kasbiy rivojlanishga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda ilmiy bilishning nazariy metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini pedagogika va psixologiya fanlarining motivatsiya hamda intellektual rivojlanishga oid nazariyalari tashkil etdi. Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni o'rganish, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi [1]. Shuningdek, motivatsiyaning talabalar intellektual salohiyatiga ta'sirini aniqlash maqsadida mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari qiyosiy tahlil qilindi. Olingan ma'lumotlar asosida motivatsiyaning ichki va tashqi omillari, ularning ta'lim samaradorligi hamda intellektual rivojlanishdagi o'rni ilmiy jihatdan asoslandi [2]. Tadqiqotning nazariy ahamiyati motivatsiya va intellektual salohiyat o'rtasidagi bog'liqlikni ochib berishda namoyon bo'lsa, amaliy ahamiyati oliy ta'lim muassasalarida talabalarning o'quv motivatsiyasini oshirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berishda namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalaridan pedagoglar, psixologlar va oliy ta'lim muassasalari mutaxassislari ta'lim jarayonini takomillashtirishda foydalanishlari mumkin.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot davomida talabalar intellektual salohiyatini shakllantirishda motivatsiyaning o'rni va ahamiyati nazariy jihatdan tahlil qilindi. O'rganilgan ilmiy manbalar shuni ko'rsatdiki, motivatsiya talabaning bilim olishga bo'lgan qiziqishi, o'quv faoliyatidagi faolligi va akademik muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillardan biridir. Intellektual salohiyatning rivojlanishi nafaqat mavjud bilimlar hajmiga, balki talabaning yangi bilimlarni egallashga bo'lgan ichki ehtiyoji va intilishiga ham bog'liqdir [3]. Tahlillar natijasida ichki motivatsiyaga ega talabalar o'quv faoliyatida yuqori natijalarga erishishi aniqlandi. Bunday talabalar bilim olishni shaxsiy rivojlanish va o'zini namoyon qilish vositasi sifatida qabul qiladilar.

Natijada ular mustaqil ta'lim olishga, ilmiy izlanishlar olib borishga va murakkab muammolarni ijodiy hal etishga ko'proq intiladilar. Ichki motivatsiya talabaning tanqidiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi [7;9]. Tashqi motivatsiya ham ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega. Rag'batlantirish, stipendiyalar, tanlovlar, mukofotlar va ijtimoiy e'tirof talabalarni faolroq bo'lishga undaydi. Biroq tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tashqi motivatsiya qisqa muddatli natijalarni ta'minlasa-da, ichki motivatsiya uzoq muddatli intellektual rivojlanish uchun mustahkam asos yaratadi [8]. Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish talabalarning motivatsiyasini oshirishda samarali vosita ekanligi aniqlandi. Interfaol metodlar, muammoli ta'lim, loyiha asosida o'qitish va raqamli ta'lim platformalari talabalarni o'quv jarayoniga faol jalb etadi. Bunday yondashuvlar natijasida talabalarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va amaliy muammolarni hal etish ko'nikmalari rivojlanadi [4].

Shuningdek, o'qituvchining pedagogik mahorati va talaba bilan samarali muloqoti ham motivatsiyani shakllantirishda muhim omil ekanligi kuzatildi. Talabalarni qo'llab-quvvatlash, ularning yutuqlarini e'tirof etish va individual yondashuvni qo'llash ta'lim samaradorligini oshiradi hamda intellektual salohiyatning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [2]. Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko'rsatdi: Motivatsiya talabalar intellektual salohiyatini rivojlantirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi; Ichki motivatsiya bilimlarni chuqur o'zlashtirish va mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantiradi; Tashqi motivatsiya o'quv faoliyatiga qiziqishni oshiruvchi

qo‘shimcha omil sifatida xizmat qiladi; Zamonaviy pedagogik texnologiyalar motivatsiyani kuchaytiradi va o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi;

Raqamli ta‘lim muhiti talabalarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini rag‘batlantiradi; Motivatsiyaning yuqori darajasi ijodiy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining rivojlanishiga yordam beradi; Talabalarning intellektual salohiyati va kasbiy tayyorgarligi motivatsiya bilan bevosita bog‘liqdir. Shunday qilib, tahlil natijalari motivatsiya talabalarning intellektual salohiyatini shakllantirish va rivojlantirishning muhim omili ekanligini tasdiqladi. Barqaror motivatsiyani shakllantirish orqali talabalarning ta‘lim jarayonidagi faolligini oshirish, mustaqil ta‘lim olishga bo‘lgan ehtiyojini kuchaytirish va yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash mumkin.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari talabalar intellektual salohiyatini shakllantirishda motivatsiya hal qiluvchi omillardan biri ekanligini ko‘rsatdi. O‘rganilgan ilmiy manbalar va tahlillar asosida shuni ta‘kidlash mumkinki, motivatsiya talabaning bilim olishga bo‘lgan munosabati, o‘quv faoliyatidagi faolligi va kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatini belgilovchi muhim psixologik omil hisoblanadi. Motivatsiya mavjud bo‘lgan taqdirdagina talaba o‘z oldiga aniq maqsadlar qo‘yadi, ularga erishish uchun izlanadi va o‘z intellektual imkoniyatlarini namoyon etishga harakat qiladi [3]. Muhokama jarayonida aniqlanishicha, ichki motivatsiya talabalarning intellektual rivojlanishida eng samarali omil sifatida namoyon bo‘ladi. Bilim olishga bo‘lgan qiziqish, yangi ma‘lumotlarni o‘rganishga intilish va o‘z ustida ishlash ehtiyoji talabaning mustaqil ta‘lim faoliyatini rivojlantiradi. Bu esa o‘z navbatida tanqidiy fikrlash, tahlil qilish va muammolarni hal etish ko‘nikmalarining shakllanishiga yordam beradi. Maslou va Detsi hamda Rayanlarning ilmiy qarashlari ham shaxsning ichki ehtiyojlari va qiziqishlari motivatsiyaning eng barqaror manbai ekanligini tasdiqlaydi [7;9]. Tashqi motivatsiyaning ham ta‘lim jarayonida muhim o‘rni mavjud.

Stipendiyalar, mukofotlar, tanlovlar va ijtimoiy rag‘batlantirish vositalari talabalarning o‘quv faoliyatiga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Biroq faqat tashqi rag‘batlarga tayanish uzoq muddatli natijalarni bermasligi mumkin. Shu sababli oliy ta‘lim muassasalarida ichki va tashqi motivatsiya omillarini uyg‘unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi [8]. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar motivatsiyani rivojlantirishning samarali vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Interfaol metodlar, loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta‘lim va raqamli platformalardan foydalanish talabalarning dars jarayonidagi faolligini oshiradi. Natijada ular bilimlarni passiv qabul qiluvchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida namoyon bo‘ladilar. Bu esa intellektual salohiyatning rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi [4]. Muhokama davomida o‘qituvchining pedagogik mahorati ham muhim omil ekanligi aniqlandi. Talabalarning individual qiziqishlarini hisobga olish, ularga doimiy maslahat va yo‘l-yo‘riq berish, erishilgan yutuqlarni e‘tirof etish motivatsiyani mustahkamlashga xizmat qiladi. O‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi ijobiy hamkorlik muhiti ta‘lim samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biridir [2]. Shu bilan birga, ayrim muammolar ham mavjud.

Jumladan, talabalarning o'quv yuklamosining ortib borishi, ta'lim jarayonidagi bir xillik, kasbiy maqsadlarning aniq belgilanmaganligi va raqamli texnologiyalardan noto'g'ri foydalanish motivatsiyaning pasayishiga sabab bo'lishi mumkin. Shuning uchun ta'lim jarayonida talabalarning ehtiyoj va qiziqishlarini hisobga olgan holda motivatsion muhit yaratish zarur.

Umuman olganda, muhokama natijalari motivatsiya talabalar intellektual salohiyatini rivojlantirishning asosiy omillaridan biri ekanligini tasdiqlaydi. Talabalarda barqaror motivatsiyani shakllantirish ularning bilim olishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi, mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantiradi va kelajakdagi kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishishiga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, motivatsiya talabalar intellektual salohiyatini shakllantirish va rivojlantirishning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Talabaning bilim olishga bo'lgan qiziqishi, o'z ustida ishlashga intilishi va kasbiy maqsadlarni belgilashi ko'p jihatdan uning motivatsiya darajasiga bog'liq. Motivatsiya ta'lim jarayonidagi faollikni oshiradi, mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantiradi hamda talabaning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida ichki motivatsiyaning intellektual rivojlanishdagi o'rni alohida ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Ichki qiziqish va bilim olishga bo'lgan ehtiyoj talabalarning o'quv faoliyatida yuqori natijalarga erishishiga yordam beradi. Shu bilan birga, tashqi motivatsiya vositalari ham ta'lim jarayonida qo'shimcha rag'batlantiruvchi omil sifatida muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va raqamli ta'lim muhiti talabalarning motivatsiyasini oshirish hamda ularning intellektual salohiyatini rivojlantirishda samarali vosita ekanligi aniqlandi. Shuningdek, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi samarali hamkorlik, individual yondashuv va qo'llab-quvvatlash muhiti ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi [4].

Umuman olganda, motivatsiya talabalarning bilim olishga bo'lgan ehtiyojini kuchaytiradi, intellektual imkoniyatlarini ro'yobga chiqaradi va kelajakdagi kasbiy faoliyatiga puxta zamin yaratadi. Shu sababli oliy ta'lim tizimida motivatsiyani shakllantirish va qo'llab-quvvatlash masalalariga alohida e'tibor qaratish zarur.

Takliflar

1. Oliy ta'lim muassasalarida talabalar motivatsiyasini oshirishga qaratilgan maxsus dastur va loyihalarni ishlab chiqish lozim.

2. Ta'lim jarayonida interfaol metodlar, loyiha asosida o'qitish va muammoli ta'lim texnologiyalaridan keng foydalanish tavsiya etiladi.

3. Talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish mexanizmlarini takomillashtirish zarur.

4. O'qituvchilarning motivatsion pedagogika bo'yicha malakasini oshirish hamda zamonaviy metodlarni amaliyotga joriy etish maqsadga muvofiq.

5. Talabalarning yutuqlarini e'tirof etish, ilmiy va ijodiy faoliyatini rag'batlantirish tizimini yanada rivojlantirish kerak.

6. Raqamli ta'lim platformalari va innovatsion texnologiyalar imkoniyatlaridan samarali foydalanish orqali o'quv jarayonining jozibadorligini oshirish lozim.

7. Talabalarning kasbiy maqsadlarini shakllantirish va ularni kelajak faoliyatiga yo'naltirish bo'yicha mentorlik tizimini rivojlantirish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining oliy ta'lim tizimini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari. – Toshkent, 2019–2025.
3. Nishonova Z.T., Alimuhamedov S. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2018.
4. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning nazariy va amaliy asoslari. – Toshkent, 2017.
5. Maslow A.H. Motivation and Personality. – New York, 1987.
6. McClelland D.C. Human Motivation. – Cambridge University Press, 1987.
7. Deci E.L., Ryan R.M. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. – New York, 1985.